

**BİR VARAĞIN MERÂMI:
“FECRU’Ş-ŞEMED FÎ İ’RÂBÎ “EKMELİ’L-HAMD”
ADLI ESER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Murat TALA

Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi
mtala70@gmail.com

ÖZET

Celeleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) 15. ve 16 yy. alimlerinden sayılmaktadır. Arap edebiyatı, Arap dili, Arap dilbilimi, fıkıh, tefsir gibi değişik alanlarda çok sayıda kitap yazmış ve “İbnu’l-kutub” diye isimlendirilmiştir. Onun kitaplarından birçoğu daha yayımlanmamıştır.

Bu araştırma, Fecru’ş-şemed fi i’râbi “Ekmeli’l-hamd” adlı eserin Arap dilindeki yeri, değeri ve ilmî etkilerini ortaya koymaya çalışmakta ve buna ek olarak eserin tam ve tahkikli metnini de sunmaktadır.

Anahtar Kavramlar: es-Suyûtî, Dil, Arap dili, Arap grameri, İ’râb.

The Story of a Manuscript: A Research on “Fajr al-Samad fi l’rab Akmal al-Hamd”

Jalaluddin al-Suyuti (d. 911/1505) is one of the scholars of the 15th-16th centuries. He wrote many books in different fields such as Arabic literature, the Arabic language, fiqh, and Quranic interpretation. He was the so-called "Son of books" Some of his research is still in the form of manuscript and has not been published yet.

This research is based on an analytical study of his treatise Fajr al-Samad fi l’râbi Akmal al-Hamd showing its position and value in the Arabic language and its scholarly impact. This paper also provides the critical edition of the full text of the treatise.

Key Words: es-Suyûtî, Language, Arabic language, Arabic grammar, Grammatical analysis.

1. GİRİŞ

Bu araştırmada, es-Suyûtî'ye ait *Fecru's-şemed fî irâbi "Ekmeli'l-hamd"*¹ adlı eser, değişik açılardan incelenerek, es-Suyûtî'nin bilim dünyasına sağladığı katkı gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Celâluddîn es-Suyûtî h. IX. ve X. asırlarda yaşamıştır. Kendi beyanından anlaşıldığına göre tam adı şu şekildedir: Abdurrahman b. el-Kemâl b. Ebubekir b. Muhammed b. Sâbikiddîn b. el-Fahr Osman b. Nâzıreddîn Muhammed b. Seyfiddîn Hıdır b. Necmiddîn Ebi's-Salâh Eyyûb b. Nâsıreddîn Muhammed b. eş-Şeyh Humâmiddîn el-Humâm el-Hudayrî el-Esyûtî.² 1 Receb 849'da (3 Ekim 1445) Kahire'de doğmuştur.³ Yetim olarak yetişen es-Suyûtî, sekiz yaşından önce Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Daha sonra birçok ilimde temel metinleri de ezberleyen es-Suyûtî hayatını ilme adamıştır.⁴

es-Suyûtî, hayatının son beş yılını Nil nehri üzerindeki Ravza adasında inzivada geçirmiştir. 19 Cemâziyel Evvel 911'de (18 Ekim 1505) bu adada vefat etmiş ve babasının Babulkarâfe dışında bulunan kabrinin yanına defnedilmiştir.⁵

es-Suyûtî kitap yazmanın dışında zaman zaman kadılık yapmıştır. Bunlara ilaveten Şeyhûniyye ve Melik Baybars Medreselerinde müderrislik gibi bazı resmi görevleri de yürütmüştür.⁶

es-Suyûtî'nin esas kıymetinin, asılları kaybolmuş birçok kitaptan alıntı, ihtisar ve cem' yaparak bu metinleri günümüze aktarmasında ortaya çıktığı düşüncesinde haklılık payı vardır. Ancak, özellikle olgunluk döneminde kendine has bir üslupla şahsi görüşlerini ifade ettiği eserler de kaleme almıştır. Henüz otuz yaşına gelmeden eserleri Hindistan'dan Afrika'ya, Hicaz'dan Anadolu'ya ulaşacak kadar meşhur olmuştur. İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden mektupla gönderilen sorulara cevaplar yazması, katıldığı tartışma-

¹ Eserin Arapça ismi şu şekildedir: "فجر التمد في إعراب أكمل الحمد".

² es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaluddîn Abdurrahman b. el-Kemâl b. Ebubekir b. Muhammed b. Sâbikuddîn b. el-Fahr Osman b. Nazıreddîn Muhammed b. Seyfuddîn Hıdır b. Necmuddin Ebi's-Salâh Eyyûb b. Nâsıreddîn Muhammed b eş-Şeyh Humâmuddîn el-Humâm el-Hudayrî, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Misra ve'l-Kâhira*, nşr. Muhammed Ebu'l-fazl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabıyye, Kahire, 1997, I, 335.

³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 336.

⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 336.

⁵ Özkan, Halit, "es-Suyûtî", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, s. 189; Abdülhakim Atıyye, *es-Suyûtî'nin el-İktirâh fî usûli'n-nahv adlı eserine yazdığı giriş*, Dâru'l-Beyrûtî, 2006, s. 11 - 14.

⁶ Muhammed Ebu'l-fazl İbrahim, *es-Suyûtî'nin el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân adlı eserine yazdığı giriş*, Vizâratu's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, Suudi Arabistan, 1967, s. 6.

lara dair eserlerinin insanlar arasında merak uyandırması gibi sebepler, es-Suyûtî'nin eserlerinin yayılmasını sağlamıştır. Bu husus onun için aynı zamanda önemli bir geçim kaynağı olmuş, kitaplarından elde ettiği gelirle hem kendisi hem de kitaplarını istinsah eden öğrencileri geçimlerini sağlamıştır. Öte yandan sultanlardan yardım almayı kabul etmemiş, devlet tarafından kendisine gönderilen paraları dağıtmıştır. *es-Suyûtî'ye göre bir müçtehit ve müceddidin en temel vasıflarından birisi, çok eser yazmak ve görüşlerinden insanların istifade etmesini sağlamaktır.*⁷

Kendisinin farklı tarihlerde oluşturduğu fihristlere ve kitaplarındaki kayıtlara göre eserlerinin sayısı 300⁸ ile 555 arasında değişir. Öğrencilerinin ve araştırmacıların belirlediği sayılara göre ise 529, 600, 639, 725, 981 arasında değişmektedir. Verilen sayılardaki farklılıklar, bazı eserlerin birkaç adla anılması, bazılarının es-Suyûtî tarafından imha edilmesi, diğer bir kısmının ise başka bir eserinin parçası olması gibi sebeplere dayanır.⁹ Ancak, bu hususta şu ana kadar yapılan en kapsamlı çalışmayı İyâd Hâlid et-Tabbâ' yapmıştır. et-Tabbâ', es-Suyûtî'nin eserlerinin sayısını 1194 olarak kaydeder.¹⁰ et-Tabbâ' ayrıca, bunlardan 331'inin matbu, 431'inin yazma, 432'sinin kayıp olduğuna işaret ederek es-Suyûtî'nin eserlerinin yeniden ve çok dikkatli bir şekilde araştırılması gerektiğini belirtir.¹¹

es-Suyûtî'nin eserlerinin en belirgin özellikleri arasında, her konuda mümkün olduğunca çok görüşe yer vermesi, eserlerinin mukaddimelerinde o konuda yazılmış önceki eserleri, kendi kitabını onlardan ayıran yönleri, eserinde kullandığı kaynakları ve yöntemini belirtmesi gibi özellikler sayılmaktadır. Bununla beraber es-Suyûtî'nin bizzat kendi eserlerini yedi grup halinde şöyle tasnif ettiği de belirtilmiştir:¹²

1. Daha önce benzeri yazılmamış olanlar (on sekiz tane)
2. Benzeri yazılmış veya yazılabilecek olanlar (elli tane)
3. Yirmi ile yüz sayfa arasındaki kitaplar (altmış tane)
4. Fetvalar dışında on sayfa civarındaki eserler (yüz iki tane)

⁷ Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 191.

⁸ es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, I, 336.

⁹ Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 191.

¹⁰ et-Tabbâ', İyâd Hâlid, el-İmâmu'l-Hâfiz Celâluddîn es-Suyûtî ma'lemetu'l-'ulûmil-İslâmiyye, Dâru'l-kalem, Dimeşk, 1996, s. 312-405.

¹¹ et-Tabbâ', *a.g.e.*, s. 312-313.

¹² Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 191.

5. On sayfa civarındaki fetvalar (seksen tane)
6. Öğrencilik yıllarına ait önemsemediği eserler (kırk tane)
7. Yarım kalmış eserler (seksen üç tane)¹³

es-Suyûtî, Arap dili başta olmak üzere, tefsir hadis fıkıh gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Onun, edebiyat, belagat ve dil bilimleri üzerine yazmış olduğu altmıştan fazla eseri bulunmaktadır. Bunlardan en göze çarpanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

*el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga, Hem'u'l-hevâmi' Şerhu Cem'ı'l-cevâmi', el-Behcetü'l-merdiyye (Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik), el-Ferîde fî'n-nahv, Şerhu Şevâhidi Muğni'l-lebîb, Şerhu'l-Kasîdeti'l-kâfiyye, eş-Şem'a'ti'l-mudîe fî 'ilmi'l-Arabiyye, el-Ahbâru'l-merviyye fî Sebebi vad'ı'l-Arabiyye, el-Munâ fî'l-kunâ, Dîvânü'l-hayevân (II. Cilt Zeylu'l-hayevân), 'Ukûdu'l-cumân fî'l-meânî ve'l-beyân, Nazmu'l-bedî fî medhi's-Şefî', Cene'l-Cinâs, el-Fârik beyne'l-musannifi ve's-sârik.*¹⁴

es-Suyûtî'nin büyük bir ilmî birikim elde edip çok sayıda kitap yazmasında; elinde babasından kalma çok büyük bir kütüphanenin bulunması, küçüklüğünden itibaren Mahmudiye Medresesi'nin kütüphanesine sıkça gidip gelmesi, önemli işler yapma arzusu, toplumsal hayattan uzak durması, ilim ehlerinden bazılarıyla tartışmaya girmesi gibi sebepler sayılmaktadır.¹⁵ Bununla beraber, es-Suyûtî'nin, yaşadığı dönem ve coğrafyanın önemli hocalarından bizzat ders aldığı da göz ardı edilmemelidir. Hocalarından ikisi es-Suyûtî'nin ilmî birikim ve şahsiyetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Birincisi *"babamdan sonra babam (ikinci babam)"* dediği Muhyiddîn el-Kâfiyecî'dir. es-Suyûtî on dört yıl boyunca el-Kâfiyecî'nin (ö. 879) derslerine katılmış ve kendisinden her gün yeni bir şey öğrenmiştir.¹⁶ es-Suyûtî, el-Kâfiyecî'den icâzet aldığı aktarılmıştır.¹⁷ Diğeri Takiyuddîn eş-Şumunnî'dir (ö. 872). Ondan en çok, gramer başta olmak üzere dil bilimleri ile ilgili dersler almıştır.¹⁸

¹³ Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 191.

¹⁴ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 343; et-Tabbâ', a.g.e., s. 211-212.

¹⁵ et-Tabbâ', a.g.e., s. 306-307.

¹⁶ es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, *Buğyetu'l-vuât fî tabakâti'l-lügaviyyîne ve'n-nuhât*, nşr. Muhammet Ebu'l-fazl İbrahim, Dâru'l-fikr, baskı yeri belirtilmemiş, 1979, I, 118.

¹⁷ Abdulâl Sâlim Mekrem, *Celâlüddîn es-Suyûtî ve eşeruhu fî'd-dirâsâti'l-lugaviyye*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1989, s. 128.

¹⁸ es-Suyûtî, a.g.e., I, 375.

es-Suyûtî, el-Kâfiyecî'den Arap dili, Arap Edebiyatı, tefsir, hadis, fıkıh usulü, hadis usulü, Arap edebiyatı gibi alanlarda faydalanmış ve çeşitli ilimleri okutmak üzere icazet almıştır. el-Kâfiyecî, es-Suyûtî'ye, kelamla ilgili *Envâru's-sa'âde* adlı kitabına şerh yazması konusunda ısrar ettiği halde onun, bu ilme ilgi duymadığı için hocasına olumsuz cevap verdiği aktarılmaktadır.¹⁹

el-Kâfiyecî'nin onu her zaman kollaması ve Anadolu'ya giden talebelerinden, es-Suyûtî'nin eserlerini yanlarında götürmelerini istemesi²⁰ el-Kâfiyecî'nin es-Suyûtî'yi sevdiği ve ona değer verdiğinin açık bir göstergesidir. Bu ayrıca, es-Suyûtî'nin daha hayattayken bile değerinin bilinip, devrin üstatları tarafından takdir edildiğinin bir göstergesidir.

2. “Fecru’ş-şemed fî i’râbi “Ekmeli’l-hamd”” Adlı Eserin Arap Dilindeki Yeri

es-Suyûtî'nin *Fecru’ş-şemed* adlı eserinin temel özelliklerini şu şekilde ele almak mümkündür.

2.1. Eser Hakkında Genel Bilgi

Fecru’ş-şemed'in tam ve tahkikli metni çalışmanın sonunda verilmiştir. Bununla beraber eserin daha iyi anlaşılabilmesi için şu hususların bilinmesi önem arz etmektedir.

2.1.1. Eserin es-Suyûtî'ye Aidiyeti

es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*'da *Fecru’ş-şemed fî i’râbi “Ekmeli’l-hamd”* adında bir eserin bulunduğunu zikreder.²¹

es-Suyûtî'nin biyografisine yer veren birçok kitapta, *Fecru’ş-şemed* bizzat es-Suyûtî'ye nispet edilmektedir. Bunlardan kayda değer olanlar şunlardır:

Katip Çelebi Keşfi'z-zunûn'da *Fecru’ş-şemed fî i’râbi “Ekmeli’l-hamd”*'ı es-Suyûtî'ye nispet eder.²²

¹⁹ Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 188.

²⁰ Özkan, a.g.md., *DİA*, XXXVIII, s. 191.

²¹ es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, I, 343.

²² Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah (Hâcî Halîfe), *Keşfi'z-zunûn ‘an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*, Tashih: Şerafeddin Yalıtıkaya ve Rifat Bilge, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts, II, 1241.

Brockelmann, *Fecru's-şemed fi i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*ı es-Suyûtî'ye nispet edenler arasındadır.²³

İyâd Hâlid et-Tabbâ', es-Suyûtî'nin hayatını ve eserlerini konu aldığı bir kitabında *Fecru's-şemed fi i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*ı es-Suyûtî'nin Arap grameriyle ilgili eserleri arasında sayar. et-Tabbâ' ayrıca, es-Suyûtî'nin Arap belagatiyle ilgili dokuz, Arap edebiyatına dair ayrıca dokuz eserini daha zikreder.²⁴

2.1.2. Eser Kaleme Alınırken İzlenen Yöntem

es-Suyûtî (ö. 911) *Fecru's-şemed*'in başında h. 874 yılında el-Kâfiyecî'ye (ö. 879) yöneltilen bir sorudan bahs eder. Ancak soruyu kimin sorduğunu belirtmez. Bununla beraber sorunun ne hakkında olduğuna genel olarak işaret eder.²⁵

Belirlenebildiği kadarıyla, söz konusu soruyu el-Kâfiyecî'ye yönelten şahıs Abdulvehhâb b. Muhammed b. Şeref adında biridir.²⁶ Biyografi kitaplarında hakkında bilgiye rastlanamayan bu şahısın, dönemin kâtip ve şairlerinden olduğu beyan edilmektedir. Bununla beraber, hakkında kullanılan ifadeler onun sûfî meşrep olduğuna dair ipuçları da vermektedir.²⁷ Abdulvehhâb b. Muhammed b. Şeref'in ölümü hakkında net bir bilgi olmasa da h. 874 senesinin Ramazan ayının dokuzunda hayatta olduğu bilinmektedir.²⁸

Anlaşıldığı kadarıyla Abdulvehhâb b. Muhammed b. Şeref'in el-Kâfiyecî'ye yönelttiği soru "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ أَكْمَلُ الْحَمْدِ" cümlesindeki "أَكْمَلُ" kelimesinin i'râbıyla ilgilidir. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Şeref, el-Kâfiyecî'ye bu kelimenin i'râbı hakkında soru yöneltirken, mesele hakkında özellikle aydınlatılmasını istediği bütün noktaları zikreder. Soruyu soran kişi, söz konusu kelimenin, bu cümle içerisindeki bağlamında sadece mansûb olarak mı okunacağını sorar. Buna ek olarak yine, aynı kelimenin mecrûr olarak okunmasının da câiz olup olmadığı hakkında ayrıca açıklama ister.²⁹

²³ C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, 2 cilt, 2. baskı, Leiden 1949, II, 199.

²⁴ et-Tabbâ', *a.g.e.*, s. 211-212.

²⁵ es-Suyûtî, *Fecru's-şemed fi i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttab, no: 1170, 52b.

²⁶ Bk. el-Kâfiyecî, *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-Meşrûki ve'l-Mağrib*, Süleymaniye Ktp., Yeni Câmi, no:1181, 59b.

²⁷ Bk. el-Kâfiyecî, *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp., Yeni Câmi, no:1181, 61a.

²⁸ Bk. el-Kâfiyecî, *a.g.e.*, Yeni Câmi, no:1181, 61a.

²⁹ Bk. el-Kâfiyecî, *a.g.e.*, Yeni Câmi, no:1181, 61a.

es-Suyûtî, *Fecru's-şemed*'in başlarında, söz konusu cümledeki “أَكْمَل” kelimesinin mansûb ya da mecrûr okunabilmesinin cevazına dair bazı görüşler bulunduğunu ve el-Kâfiyecî'nin bu görüşlere katılmakla beraber kendi tercihlerini de beyan ettiğini belirtir. Bununla beraber el-Kâfiyecî'nin asıl tercihinin ne olduğunu açıklamaz.³⁰

es-Suyûtî eserin ilerleyen satırlarında, konu hakkında kendi fikirlerini ifade etmeden önce, el-Kâfiyecî'nin bazı görüşlerinin bir özetini sunar.³¹ Ancak, es-Suyûtî ve el-Kâfiyecî'nin söz konusu eserleri karşılaştırıldığında, es-Suyûtî'nin el-Kâfiyecî'nin sözlerinin genel anlamına vurgu yaptığı ortaya çıkmaktadır. Yani, es-Suyûtî, *Fecru's-şemed*'de hocasının sözlerini cümle cümle analiz etmez. Metinden anlaşılan genel hüküm ve vurguyu merkeze alarak görüş ve değerlendirmelerde bulunur. Öte yandan, değerlendirme esnasında çoğunlukla, el-Kâfiyecî'nin kullandığı delilleri değil, kendisinin kayda değer bulduğu başka delilleri zikreder.³²

es-Suyûtî, daha sonra meseleyi hem el-Kâfiyecî'nin görüşlerinden bir kısmını eleştirerek hem de Arap dilinin bazı konularıyla karşılaştırıp ilaveler yaparak yeniden ele alır.³³

es-Suyûtî bu eserde, el-Kâfiyecî'ye katıldığı hususları belirtmez. Farklı düşündüğü yerleri beyan etmekle yetinir.³⁴ el-Kâfiyecî'nin diğerlerinden farklı düşündüğü vecihleri de zikretmez.

Son tahlilde, es-Suyûtî'nin *Fecru's-şemed*'inin, el-Kâfiyecî'nin *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib* adlı eserinin bir ihtisarı olmadığı ortaya çıkmıştır.

2.1.3. Eserin Temel Konuları

Fecru's-samed fi i'râbi "Ekmeli'l-hamd" adlı eser, Arap dilinde “*î'râbu Ekmeli'l-hamd Literatürü*” diye adlandırılabilir bir sahada üretilen eserlerden birisidir. Bu hususta daha pek çok eser yazılmıştır. el-Kâfiyecî'ye ait *Nuzhetu'l-mu'rib* adlı eser bu sahada günümüze ulaşan çalışmalardandır.

Fecru's-şemed'in başlarında, el-Kâfiyecî'nin görüşlerinin bir kısmının özetlendiği belirtilmiştir.

³⁰ es-Suyûtî, *Fecru's-şemed*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³² es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

es-Suyûtî söz konusu özetleme faaliyetinden sonra kendi görüşlerini zikreder.

es-Suyûtî, أَكْمَلَ الْحَمْدَ terkiibindeki “أَكْمَلَ” kelimesinin mansûb okunması gerektiğini belirtir. Ona göre bu kelimenin mecrûr okunması câiz değildir. Çünkü bu cümledeki “أَكْمَلَ” kelimesi “حَمْدًا أَكْمَلَ” şeklinde ifade edilebilecek mahzûf bir mef’ûlu mutlakın yerine nâib olmuştur.³⁵ Mef’ûlu mutlakın mansûb olması gerektiği ise bilinen bir husustur.

es-Suyûtî meseleleri tahlil ederken kendi görüşlerinin yanı sıra, İbn Mâlik (ö. 672), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761) gibi bazı nahivcilerin görüşlerine atıfta bulunur. Atıfta bulunurken kitap ismi de zikreder.³⁶

Meseleyi açıklarken, Kur’ân ayetlerinden ve Arap şiiirinden seçtiği bazı delilleri sıralar. Zikrettiği örneklerin hepsinin, tıpkı “حَمْدًا أَكْمَلَ” cümlesindeki “أَكْمَلَ” lafzında olduğu gibi mef’ûlu mutlakın nâibi olduğunu belirtir.³⁷

es-Suyûtî, meseleye bu şekilde bakıldığında iki mahzurlu durumun ortadan kalkmış olacağını özellikle vurgular:

Birincisi: el-Kâfiyecî’nin de kaçındığı takdir ve idmâr problemi ortadan kalkar. Zira niyâbet devreye girdiği zaman artık takdire gerek kalmamaktadır.³⁸

İkincisi: Burada mastar –yani حَمْدًا kelimesi- nekre bir kelimedir. Onun izafetle ma’rife olan bir lafızla –yani أَكْمَلَ الْحَمْدَ - vasıflandırılması mümkün değildir.³⁹

es-Suyûtî’nin sözlerinden buradaki muzâfun ileyhın beyân için geldiği ve muzâfa ma’rifelik katmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber es-Suyûtî, ifadenin aslının حَمْدًا أَكْمَلَ الْحَمْدَ şeklinde olduğunu açıkça vurgular.

40

³⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³⁷ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

³⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁰ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

es-Suyûtî, أَكْمَلْ kelimesinin buradaki bağlamda mecrûr okunmasının doğru olmadığını belirtir. Çünkü bu kelime Allah'ın (c.c.) değil "hamd" kelimesinin sıfatıdır.⁴¹

es-Suyûtî bu kelimenin Allah Teâlâ'ya sıfat olamayacağını ileri sürerken dört sebep zikreder:

1-) Allah Teâlâ'nın sıfatları tevkîfidir. Bu sıfat –yani أَكْمَلْ - daha önce rivayet edilmemiştir.⁴²

2-) Asl olan üstünlük ve ortaklık bildiren sıfatların Allah Teâlâ hakkında kullanılmamasıdır. أَكْبَرُ وَأَحْسَنُ الْخَالِقِينَ gibi örnekler bu durumdan istisna edilmiştir.⁴³

3-) Burada kast edilen anlam, 'hamd' mefhumunu en kâmil şekliyle Allah'a (c.c.) ispat etmektir. Allah Teâlâ'yı bununla vasıflandırmak değildir.⁴⁴

4-) Alimler أَكْمَلْ lafzının "hamd" kelimesinin sıfatı olduğunu belirtmiştir. Allah Teâlâ'nın değil.⁴⁵

es-Suyûtî görüşlerine delil olarak en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc* adlı eserinin mukaddimesine göndermede bulunur. Burada, en-Nevevî'nin *el-Minhâc*'ın başında kullandığı – أَحْمَدُهُ أَبْلَغَ حَمْدٍ وَأَكْمَلَهُ – gibi ifadelerle dikkat çeker.⁴⁶

es-Suyûtî, مَرَزْتُ بِالرَّجُلِ قَائِمِ الْأَبِّ cümlesinin yukarıdaki örnekle aynı minvalde ele alınmasına karşı çıkararak, bu örneğin şu dört açıdan Arap dili kaidelerine aykırı olduğunu beyan eder:

1-) Öncelikli olarak bu terkip – بِالرَّجُلِ قَائِمِ الْأَبِّ - bozuktur. Hiç kimse doğru olduğunu söylememiştir. Zira, الرَّجُلِ kelimesi ma'rifedir, kendisine sıfat olarak zikredilen قَائِمِ الْأَبِّ ifadesi nekredir. Çünkü buradaki izâfet lafzîdir. Muzâf ma'rifelik kazanmamıştır. Öyleyse الرَّجُلِ kelimesine sıfat yapılması doğru değildir. İzafetin lafzî olduğu yerlerde mevsûf ancak nekre olabilir.⁴⁷ Örnek:⁴⁸ هَدِيًّا بِأَلْبَعِ الْكَعْبَةِ "Kabe'ye ulaştırılmak üzere bir kurbanlık hayvan..." (Burada هَدِيًّا kelimesi mevsûftur ve nekre olarak gelmiştir.)

⁴¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴² es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁷ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁴⁸ el-Mâide, 5/95.

Bununla beraber es-Suyûtî, yukarıdaki بِالرَّجُلِ قَائِمِ الْأَبِ terkinin, mevsûf nekre yapılarak بِالرَّجُلِ قَائِمِ الْأَبِ şeklinde kurulabileceğini açıkça belirtir.⁴⁹

2-) es-Suyûtî mesele hakkında, tahvîl (değişim-dönüşüm) konusu başta olmak üzere, fiilimsilerin kendi merfû öğelerine muzâf olabilmeleri sadede zikredilen şeylerin ism-i fâil hususunda caiz olmadığını vurgular. Ayrıca, bunların sıfat-ı müşebbehenin özelliklerinden olduğunu, ism-i mef'ûlün bu hükümde sıfat-ı müşebbehe gibi kabul edildiğini de belirtir.⁵⁰

Bazı nahiv kitaplarına bakıldığında söz konusu meselenin özellikle irdelendiği dikkat çeker. İbn Mâlik (ö. 672) bu konuyu inceleyenlerdendir. el-Murâdî (ö. 749) *Şerhu'l-Elfiyye*⁵¹ isimli eserinde, ism-i mef'ûlün merfû bir isme muzâf olabileceğini belirtir. Örnek: مُحَمَّدٌ الْمَقْصِدِ الْوَرَعُ⁵² “*Verânın amaçları övülmüştür.*”

Bununla beraber İbn Mâlik'in, *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde de aynı hükmü belirttiği ve konuyu زَيْدٌ يَكْسُو الْعَبْدَ وَمُحَمَّدٌ الْمَقْصِدِ “*Zeyd köleyi giydiren ve amaçları övüldür.*” cümlesini örnek vererek izah etmeye çalıştığı aktarılmaktadır.⁵³

Ebû Hayyân (ö. 745), “*kendi merfû ögesine muzâf olabilme*” özelliğini (Burada ism-i mef'ûl için nâib-i fâile muzâf olma durumu kast edilmiştir.) ism-i mef'ûlün ism-i fâilden ayrıldığı noktalardan birisi olarak kabul eder. Zira ism-i fâilin fâiline muzâf olamayacağı belirtilmiştir. Örnek: مَرَزْتُ بِرَجُلٍ صَارِبٍ أَبَوُهُ زَيْدًا parak مَرَزْتُ بِرَجُلٍ صَارِبٍ أَبِيهِ زَيْدًا şeklinde kurulamaz.⁵⁴

3-) es-Suyûtî, أَكْمَلَ حَمْدُهُ terkinin aslının أَكْمَلَ حَمْدُهُ şeklinde açıklanmasına itiraz eder. Bu durumda ism-i tafdilî - أَكْمَلَ - hem izâfetten hem de مِنْ den koparılmış olacağını belirtir. Öte yandan, böyle bir kullanım özelliğinin Arapçada bilinen bir husus olmadığını beyan eder.⁵⁵

4-) es-Suyûtî yine, cümlelerin aslının أَكْمَلَ حَمْدُهُ şeklinde takdir edilmesi sadede, حَمْدُ kelimesinin fâil olduğuna dair açıklamaları reddeder. Bu durumu Arap dilinin kurallarını bilmeme şeklinde niteler.⁵⁶

⁴⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁵⁰ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁵¹ el-Murâdî, el-Hasen b. el-Kâsım (ö. 749 / 1348), *Şerhu'l-Elfiyye li-İbn Mâlik*, Dâru Mektebeti'l-Meârif li't-tibâati ve'n-neşr, Beyrut, 2007, I, 475-476.

⁵² Cümlelerin söz dizimi şu şekildedir: مُحَمَّدٌ الْمَقْصِدِ الْوَرَعُ. Bk. el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 476.

⁵³ Bk. es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, vr. 52b.

⁵⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁵⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

deder. Bu durumu Arap dilinin kurallarını bilmeme şeklinde niteler.⁵⁶ Çünkü ism-i tafđil, dilcilerin genel kabulüne göre “*Kuhul meselesi*” dışında açık ismi raf’ etmez. Söz konusu örnek, ism-i tafđilin açık isimde amel edebilmesi şartlarını taşımamaktadır. Bunlara binaen, es-Suyûtî yukarıdaki açıklamaları tutarlı bulmadığını açıkça beyan eder.⁵⁷

2.1.4. Eserde Başvurulan Kaynaklar

Kur’an-ı Kerim’den bazı ayetler referans olarak kullanılmıştır. Örnek: Nisâ, 4/129 ve Mâide, 5/95.⁵⁸

Arap şiiriyle istişhâd edilmiştir. Mesela, Leylâ el-Ahyeliyye’nin⁵⁹ şiiriyle istişhâd edilmiş olup beytin tamamı zikredilmiştir.⁶⁰ Bir başka yerde ise beytin istişhâda konu olan ilk şatır zikredilmiş, ikinci şatır atlanmıştır. Ancak, söz konusu bu ikinci beytin alındığı kaynağa bakıldığında, beytin orada tam olarak zikredildiği görülmektedir.⁶¹ Bu da es-Suyûtî’nin delil getirirken bazen ilgili metnin sadece istişhâda konu olan yerini zikrettiğini göstermektedir. Zira aynı durumu, delil olarak zikrettiği ayet metinlerinde gözlemlemek de mümkündür.

Eserde çok sayıda dilciye ve onların bazı kitaplarına bizzat isimleri zikredilerek atıfta bulunulmuştur. Bazen gönderme yapmakla da yetinilmeyip, atfedilen cümle ya da görüş de zikredilmiştir.⁶²

Eserde zikredilen bazı kaynakları şu şekilde belirtmek mümkündür:

⁵⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b-53a.

⁵⁷ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 53a.

⁵⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁵⁹ Emevî dönemi hanım şairlerin en meşhurlarından olan Leylâ Bint Abdillâh b. Şeddâd b. Ka’b b. Mu’âviye b. ‘Ubâde b. ‘Ukayl (?-86/?-705), Âmir b. Sa’sa’a oğullarının el-Ahyel kanadındandır. Tevbe b. el-Humeyyir’in kendisine âşik olup, hakkında şiir söylemesi sayesinde, Leylâ el-Ahyeliyye adıyla ün kazanmıştır. Hicrî birinci asır Emevî dönemi hanım şairlerden ve hanım şairlerin en meşhurlarından olan Leylâ bint Abdillâh b. Şeddâd b. Ka’b b. Mu’âviye b. ‘Ubâde b. ‘Ukayl (?-86/?-705), kendisiyle evli olmadığı sevgilisine yönelik mersiye şiirlerini açıkça söyleyebilen ilk hanım şairdir. Leylâ’nın günümüze ulaşmış 300’e yakın beytinin yarısı, Tevbe b. el-Humeyyir’in katledilmesi üzerine söylenen mersiyelerdir. Şiirlerinde Tevbe, kahraman, cesur, cömert, misafirperver bir portreye sahiptir. Şiirlerinde teşbih, mecaz, istiâre, iltifat gibi sanatları kullanmış olan ve aslında Câhiliye döneminin uzantısı da kabul edilebilecek erken dönem Emevî şairi Leylâ, şiirlerinde son derece içten, samimi ve liriktir. Bk. Tasa, Muhammet, “Leyla el-Ahyeliyye’nin Şiirinde Tevbe b. el-Humeyyir’in Portresi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar, 2007, s. 135, 164.

⁶⁰ Bk.es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, vr. 52b.

⁶¹ Bk.es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, vr. 52b; İbn Mâlik, Cemaluddîn Muhammed b. Abdullah et-Tâi el-Ciyânî el-Endelusi, *Şerhu’t-Teshîl*, Hicr li’t-Tibâati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1990, II, 182.

⁶² es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

es-Suyûtî *Fecru's-şemed*'de, İbn Mâlik'in bazı kitaplarına özellikle *Elfiyye ve Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserlerine atıfta bulunur.⁶³

İbn Hişâm el-Ensârî'ye ve *et-Tavdîh* adlı eserine atıf yapmıştır.⁶⁴

Ebu Hayyân'a ve *Şerhu't-Teshîl* adlı eserine atıfta bulunur.⁶⁵

en-Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserinin mukaddimesine göndermede bulunur. Yine oradan alınan bazı cümleleri *Fecru's-şemed* içerisinde zikreder.⁶⁶

es-Suyûtî *Fecru's-şemed*'de, el-Kâfiyecî'nin hüküm ve delillerine sıkça atıfta bulunur. el-Kâfiyecî'ye gönderme yaparken çoğunlukla "eş-Şeyh" tabirini kullanır.⁶⁷

es-Suyûtî *Fecru's-şemed*'de, belirleyici etken olarak Arap dilinin yaygın kurallarını esas alır.⁶⁸

2.2. Eserin İlmî Değeri

Bu tek varaklık eser, es-Suyûtî'nin dirayet ve tahkik yönünü (yani bilgiyi yeniden şekillendirip, güncelleyip çağın anlayışına uygun hale getirmek) ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca es-Suyûtî'nin hep nakilci ve derleyici bir alim olduğu şeklindeki genel iddialara açık bir ret mahiyetindedir.

Fecru's-şemed'in ilmî değerinin daha iyi anlaşılabilmesi için eserin şu üç farklı açıdan ele alınması faydalı olacaktır.

2.2.1. Usûl Bakımından

Fecru's-şemed fi i'râbi "Ekmeli'l-hamd" adlı eser, küçük hacmine rağmen kullandığı üslup ve dil bakımından önem arz etmektedir. Zira eser, h. IX. yy.'ın son çeyreğinin dil ve üslup özelliklerine dair ipuçları vermektedir.

Fecru's-şemed, bir mesele veya eser üzerine yapılan ilmî tenkit usulü açısından da örneklik teşkil eder. Zira bir eseri değerlendirirken, kişisel görüş ve yargıların yanı sıra, o eserin yazıldığı dil, kültür ve geleneğin genel ve yaygın kurallarının göz önünde bulundurulması esastır. Bununla beraber o

⁶³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁶⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁶⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁶⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁶⁷ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

⁶⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, Reisülküttab, no: 1170, 52b.

ilim dalında ve o konuda ileri sürülmüş yazılı-sözlü tüm görüşlerin göz ardı edilmemesi de gerekir.

Eserde ilmi bir eleştiri üslubu kullanılmış, hakikati ortaya çıkarmak için, önyargı ve inattan uzak durularak yorum yapmaya gayret edilmiştir.

2.2.2. Anlatım Bakımından

Eserde açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Verilmek istenen mesajlar işârî bir dille değil açıkça belirtilmiştir. *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*'de hem ilmî hem de edebî bir üslup kullanılmışken, *Fecru's-şemed fi l'râbi "Ekmeli'l-hamd"* adlı eserde ilmî ve açık bir üslup tercih edilmiştir. es-Suyûtî'nin, *Nuzhetu'l-mu'rib*'dekinden farklı örnekler kullanarak konuyu geliştirmeye çalıştığı belirtilmiştir.

Eserde el-Kâfiyecî'nin metninde zikredilmeyen örnekler üzerinden hükümlere ulaşılmaya çalışılması, es-Suyûtî'nin ayrı ayrı cümleleri eleştirmeyi değil, genel hükümleri eleştirerek bir sonuca varmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak bu üslup tarzı, bir kimsenin belli bazı görüşlerini eleştirirken onun kullandığı delilleri bırakıp, anlamca benzerlerini zikretmeyi gerektirmektedir. Bu durumun, bazı mahzurlar ortaya çıkarması muhtemeldir.

Ancak, *Fecru's-şemed*'de el-Kâfiyecî'nin görüşleri değerlendirilirken *Nuzhetu'l-mu'rib*'de zikredilmeyen görüş ve delillere yer verilmesi, es-Suyûtî'nin yalnızca el-Kâfiyecî'ye yönelik değil, *i'râbu ekmeli'l-hamd* konusunda yapılan bütün tartışmalara yönelik konuştuğu izlenimini oluşturur.

Eserde müellif, hüküm verirken kendi görüşlerini belirtir. Zaman zaman başkalarından ayrıldığı noktalara işaret eder. Yine başkalarından ayrılış sebeplerini belirtirken meselenin çözümüne dair yeni bakış açıları da önerir.

2.3. Eserin Yazma Nüshaları ve Değeri

Eserin elde edilen mevcut nüshalarının aşağıda belirtilen açılardan değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

2.3.1. Eserin Yazma Nüshalarının Tespiti

es-Suyûtî'ye ait, *Fecru's-şemed* adlı eserin toplam beş yazma nüshasına ulaşılmıştır. Bununla beraber *Fecru's-şemed*'in, *el-Hâvî li'l-fetâvâ* adlı eser içerisinde, nüsha farklarına işaret edilmeksizin ve genel olarak Mısır

nüşhalarına bağlı kalınarak yapılmış eski bir baskısı da incelenmiştir.⁶⁹ Matbu nüshayla el yazması nüshalar karşılaştırıldığında kayda değer büyük bir farkın olmadığı anlaşılmıştır. Ancak, bu çalışmada kullanılan nüshalardan, öncekinden daha sağlıklı bir metin oluşturulabileceğine karar verilmiştir. Bu nedenle *Fecru’ş-şamed’in* tam metni, hem yeni ve tenkitli bir neşrini ortaya koymak hem de başka ilmî çalışmalarda kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla, makalenin sonuna eklenmiştir.

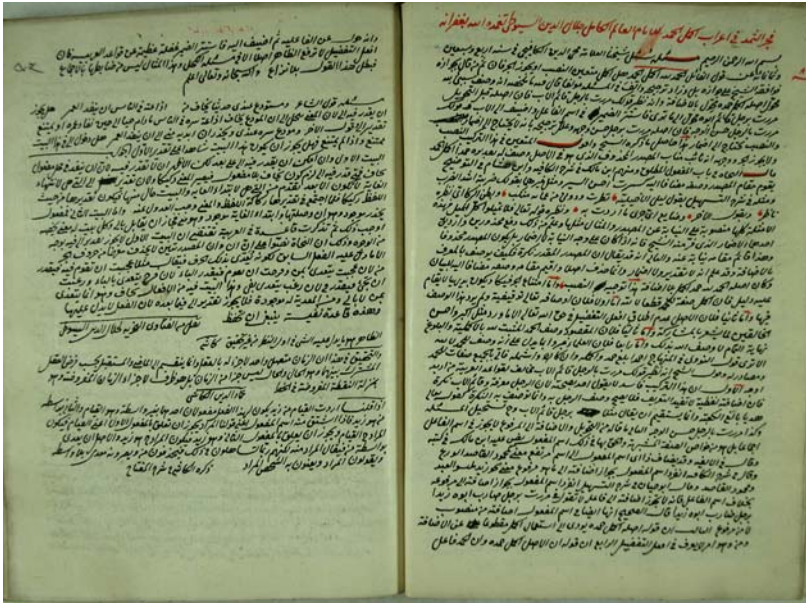
Birinci nüsha: Reisülküttab, no: 1170, 52b-53a varakları arasında bulunmaktadır.

Tahkikte “ر” rumuzu verilen bu nüsha tek varaktan oluşmaktadır.

Bu nüsha toplam 39 satırdır. Son satır hariç her satırda ortalama 15-17 kelime bulunmaktadır. Eserde konunun akışına göre yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Nüşhanın başında, eserin es-Suyûtî’ye ait olduğu açıkça belirtilmiştir.

Aşağıda eserin Reisülküttab, no: 1170, 52b-53a nüshası verilmiştir:

⁶⁹ es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, el-Hâvî li'l-fetâvâ fi'l-fikhi ve ulûmî't-tefsîri ve'l-hadîsi ve'l-usûli ve'n-nahvi ve'l-irâbi ve saîri'l-funûn, nşr. ilim talebelerinden bir grup, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut, 1982.

İkinci nüsha: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no: 708, 135b-136a varakları arasında bulunmaktadır.

“س” rumuzu verilen bu nüsha, tek varaktan oluşmaktadır.

Bu nüsha toplamda 47 satırdır. Son satır hariç her satırda ortalama 14-16 kelime bulunmaktadır.

Eserde konu başlıkları ve dikkat çekilmesi gereken yerlerin yazımında yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu nüshanın başında eserin es-Suyûti’ye ait olduğu belirtilmiştir.

“س” nüshasını yazan müstensih ismini belirtmemiştir.

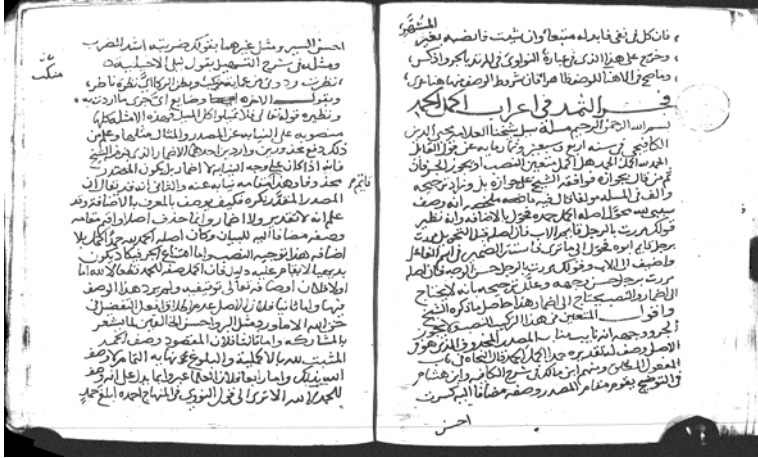
Eserin Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no: 708, 135b-136a nüshası aşağıdadır:

Üçüncü nüsha: el-Mecmeu'l-'İlmî Kütüphanesi'nde bulunan nüsha.

“ج” rumuzu verilen bu nüsha, eserin filmlerinin başındaki tanıtım kartından anlaşıldığı kadarıyla, Suriye'deki el-Mecmeu'l-'İlmî Kütüphanesi'nde 509 mikrofilm numarasıyla kayıtlıdır. *Fecru'ş-şemed*, bu mecmuanın 258b-260a varakları arasında yer almaktadır.

Aşağıda eserin el-Mecmeu'l-'İlmî nüshasının ilk varağı (258b-259a) verilmiştir:

Dördüncü nüsha: Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, no: 678, 247b -248a varakları arasında yer almaktadır. Nüshada fiziki bir noksanlık ve hattında bozukluk bulunmamaktadır. Öte yandan, müstensihin metni eksik kaydettiği görülmektedir.

Bu durumun şu sebepler sonucunda ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir:

- a-)İstinsahta esas alınan kaynak nüshadaki metnin noksanlığı.
- b-)Kaynak nüshanın sondan eksik olması.

c-)Müstensihin dikkatsiz davranıp henüz *Fecru's-şemed*'in istinsahını tamamlamadan eserin hemen devamına başka bir eseri yazmaya başlaması. Bu nüshada *Fecru's-şemed*'in bitirildiği sayfanın sonuna yine es-Suyûtî'ye ait *es-Salsala fî'z-Zelzale* adlı başka bir eserin başlığı eklenmiştir.

Kısacası fiziksel nitelik açısından tam gibi görünen bu nüsha içerik bakımından çok eksiktir. Diğer nüshalardan farklı olarak, eserin ismi 247a varlığının sonunda *Fahru'l-yed fî i'râbi "Ekmeli'l-Hamd"* olarak kaydedilmekte ve eserin Celaleddin es-Suyûtî'ye ait olduğu açıkça belirtilmektedir. Eserin adının "*Fahru'l-Yed*" şeklinde yazılması hatalıdır. Zira es-Suyûtî'nin bizzat eserini *Fecru's-şemed* diye adlandırdığı belirtilmiştir.

Ayrıca eserin bu nüshasının mukaddimesinde, diğer nüshalarda bulunmayan bir hamd cümlesi bulunduğu da dikkat çekmektedir.

Beşinci nüsha: İnternette elektronik ortamda bulunan bir nüshadır. Çekim yapılırken varak varak değil sayfa sayfa çekim yapılmıştır. Eser üzerinde hangi kütüphanede bulunduğu dair bir not tespit edilememiştir.

Önceki nüshalardan en önemli farkı, إِنَّهُ وَصَفْتُ سَبَبِيَّ لِلَّهِ cümlesindeki سَبَبِيَّ kelimesinin سَلْبِيَّ şeklinde kaydedilmiş olmasıdır.

2.3.2. Eserin Mevcut Yazma Nüshalarının İlmî Değeri

Eserin beş nüshasına ulaşıldığı belirtilmişti. Bu nüshalar arasında, müellif nüshası bulunmamaktadır. Ayrıca, müellif nüshasından istinsah edilmiş veya müellif nüshasına mukabele edilmiş (müellif nüshası ile karşılaştırılmış) ya da bir alim tarafından tashih edilmiş bir nüshaya da ulaşılamamıştır. Bununla beraber, meseleye tahkik kriterleri açısından bakıldığında eldeki nüshaların birbirinden farklı değerde olduğu ortaya çıkmıştır.

Fecru's-şemed'in eldeki mevcut nüshaları, ilmî değerleri açısından bir sıralamaya tabi tutulduğunda, en sorunsuz olanların, Reisülküttab, no: 1170, 52b-52a, Süleymaniye, no: 708, 135b-136a, el-Mecma'u'l-ilmî Ktp. No: 509, 258b-260a nüshaları olduğu açığa çıkmaktadır.

Elde edilen nüshalardan iki tanesi, tahkik aşamasında mukabele nüshaları arasına alınmamıştır. Bu durumu şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, no: 678, 247b -248a varakları arasında yer alan nüsha tamamen okunduktan sonra, nüshanın sondan eksik olduğu ve mevcut kısımlarında eserin genel bütünlüğünü etkileyecek veya diğer nüshalardaki bir ifadenin daha doğru okunmasını sağlayacak nitelikte kayda değer bir farklılık bulunmadığı görüldüğünden dolayı mukabele nüshaları arasına alınmamıştır.

Çıkartılan diğer nüsha tam bir nüshadır. Ancak, yine önceki nüshalardan kayda değer pek farkı bulunmamaktadır. Bununla beraber nüshanın yerinin belirlenmesi hususunda elektronik ortamdan elde edilmesinden kaynaklanan problemler vardır.

Sonuç olarak yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı diğer üç nüsha bu iki nüshadan daha değerli görülüp mukabele nüshaları olarak belirlenmiştir.

2.3.3. Tahkikte İzlenen Metot

Tahkikte hangi nüshanın esas alınacağı, bu nüshayla hangi nüshaların karşılaştırılacağı gibi konuların netlik kazanması önemli bir konudur. Zira, araştırma ve tahkikin sağlam bir zemine oturması için bu şarttır.

Ancak, mevcut nüshaların tabiatı göz önünde bulundurularak bu çalışmada, özel bir nüshayı esas almadan, belirli bir nüsha grubundan ortak metin oluşturma usulü takip edilmiştir.

Oluşturulan bu ortak metin, yukarıda belirtilen üç nüshadan çıkartılmaya çalışılmıştır. Ortak metni bina ederken nüshaların hepsi okunmuş,

birbiriyle karşılaştırılmıştır. Konunun tabiatına, akışına, Arap dilinin kurallarına göre en uygun kelime ve cümle ortak metne alınmıştır.

Bununla beraber, tahkike esas alınan diğer nüshaların, oluşturulan ortak metinden farkları dipnotta belirtilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada ulaşılan önemli sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Fecru's-şemed fi i'râbi "Ekmeli'l-Hamd" adlı eserin es-Suyûtî'ye ait olduğu netlik kazanmıştır.

Fecru's-şemed, "*i'râbu Ekmeli'l-hamd Literatürü*" diye isimlendirilebilecek bir sahada üretilmiş başarılı bir çalışmadır.

es-Suyûtî *Fecru's-şemed*'de, el-Kâfiyecî'nin cümlelerine bağlı kalmadan, onun metninin bazı yerlerini kendi anladığı şekilde ve farklı örnekler kullanarak ele almıştır. Ancak es-Suyûtî, *Nuzhetu'l-mu'rib*'deki bazı hüküm ve açıklamalara yönelik eleştirilerde de bulunmuş, görüşlerini Arap dilinin kuralları ve bazı Arap dilcilerinin sözleriyle desteklemeye çalışmıştır. Bununla beraber es-Suyûtî, *Fecru's-şemed*'de "*i'râbu Ekmeli'l-hamd*" konusunda değişik görüşler de ortaya koymuştur. Meseleye bu açıdan bakıldığında, *Fecru's-şemed* adlı eserin *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*'in bir ihtisarı değil, müstakil bir telif olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu eser, tıpkı *Nuzhetu'l-mu'rib* gibi, yazıldığı dönemde tartışılan bazı ilmî meselelerin hem mahiyetinin hem de çözümünün belirlenmesinde rehberlik etmektedir. Yazıldığı dönemin ilmî üslubunu yansıtmaya açısından kayda değer bir örnektir. Bunun yanı sıra dilbilimin bazı konularına kaynaklık edebilecek niteliktedir.

Eser Arap diline, özellikle de gramer, sarf, belagat ve şiir gibi konulara dair önemli açıklama ve açılımlar getirmiştir.

Karışık meselelerde en doğru olanı tercih etmeye yönelik bir yöntem önermektedir.

KAYNAKÇA

Abdulâl Sâlim Mekrem, *Celaluddîn es-Suyûtî ve eşeruhu fi'd-dirâsâti'l-lugaviyye*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1989.

Abdülhakim Atıyye, es-Suyûtî'nin el-İktirâh fi usûli'n-nahv adlı eserine yazdığı giriş, *Dâru'l-Beyrûtî*, 2006.

C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, 2 cilt, 2. baskı, Leiden 1949.

İbn Mâlik, Cemaluddîn Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ciyânî el-Endelûsî, *Şerhu't-Teshîl*, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1990.

el-Kâfiyecî, *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Süleymaniye Ktp., Yeni Câmî, no:1181, 59b-61b.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah(Hâcî Halîfe), *Keşfi'z-zunûn 'an esâ-mî'l-kutubi ve'l-funûn*, Tashih: Şerafeddin Yaltekaya ve Rifat Bilge, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.

Muhammed Ebulfadl İbrahim, *es-Suyûtî'nin el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân adlı eserine yazdığı giriş*, Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, Suudi Arabistan, 1967.

el-Murâdî, el-Hasen b. el-Kâsım (ö. 749 / 1348), *Şerhu'l-Elfiyye li-İbn Mâlik*, Dâru Mektebeti'l-Meârif li't-tibâati ve'n-neşr, Beyrut, 2007.

Özkan, Halit, "es-Suyûtî", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Fecru's-şemed fî i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*, Reisülküttab, no: 1170, 52b-53a.

-----, *Fecru's-şemed fî i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*, Süleymaniye, no: 708, vr. 135b-136a.

-----, *Fecru's-şemed fî i'râbi "Ekmeli'l-hamd"*, el-Mecma'u'l-ilmî Ktp., no: 509 258b-260a.

-----, *Buğyetu'l-vuât fî tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, nşr. Muhammet Ebulfadl İbrahim, Dâru'l-fikr, baskı yeri belirtilmemiş, 1979.

-----, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısra ve'l-Kâhira*, nşr. Muhammet Ebulfadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1997.

-----, *el-Hâvî li'l-fetâvâ fi'l-fıkhi ve ulûmi't-tefsîri ve'l-hadîsi ve'l-usûli ve'n-nahvi ve'l-i'râbi ve sâiri'l-funûn*, nşr. ilim talebelerinden bir grup, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1982.

et-Tabbâ', İyâd Hâlid, *el-İmâmu'l-Hâfız Celâluddîn es-Suyûtî Ma'lemetu'l-'Ulûmil-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996.

Tasa, Muhammet, "Leyla el-Ahyeliyye'nin Şiirinde Tevbe b. e-Humeyyir'in Portresi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar, 2007.

الملخص:

جلال الدين السيوطي (ت: 1505 / 911) يعتبر من علماء القرن الخامس عشر والسادس عشر. لقد أُلّف كتباً كثيرة في مجالات مختلفة كالأدب العربي واللغة العربية والفقه والتفسير وسمي بـ"ابن الكتب". ومن مؤلفاته اللغوية النحوية "فجر الثمد في إعراب أكمل الحمد".

يقوم هذا البحث بدراسة تحليلية لكتاب "فجر الثمد في إعراب أكمل الحمد" ليظهر مكانته وقيّمته في اللغة العربية وتأثيره اللغوي بالإضافة إلى ذلك يقدم أيضاً متن هذا الكتاب كاملاً ومحقّقاً. الكلمات المفتاحية: السيوطي، اللغة، اللغة العربية، النحو العربي، الإعراب.

[TAHKIKLİ METİN]

[فَجْرُ التَّمَدِّ

فِي إِغْرَابِ أَكْمَلِ الْحَمْدِ]

فهرس الرموز والإشارات

(...): آيات القرآن الكريم

"...": الأقوال

....: الجمل الاعتراضية

[...]: إضافة إلى نص النسخ الأصلية

"...": الأقوال والأمثال

ج: المجلد

ص: صفحة

ت: تاريخ الوفاة

هـ: الهجري

م: الميلادي

[رقم/أ]: إشارة إلى طرف الألف في أوراق النسخة الأصلية

[رقم/ب]: إشارة إلى طرف الباء في أوراق النسخة الأصلية

[52/أ] فَجَزَ النَّمِدِ فِي إِعْرَابِ أَكْمَلِ الْحَمْدِ

بسم الله الرحمن الرحيم

مسألة:

سُئِلَ شَيْخُنَا الْعَلَامَةُ مُحَمَّدِي الدِّينِ الْكَافِيحِيُّ فِي سَنَةِ أَرْبَعٍ وَسَبْعِينَ وَتَمَانِيَةَ عَنْ قَوْلِ الْقَائِلِ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ أَكْمَلُ

الْحَمْدِ".

هل "أَكْمَلُ" مُتَعَيِّنٌ النَّصْبِ أَوْ يَجُوزُ الْجُرْمُ؟

¹ في "ل": يتعين.

فَإِنَّ تَمَّ مَنْ قَالَ² بِجَوَازِهِ فَوَافِقَهُ الشَّيْخُ³ عَلَى جَوَازِهِ، بَلْ وَزَادَ تَرْجِيحَهُ، وَأَلْفٌ فِي الْمَسْأَلَةِ مُؤَلَّفًا قَالَ فِيهِ مَا مُلَخَّصُهُ:

إِنَّهُ وَصَفُ سَبَبِي⁴ لِهَذَا مُحَوَّلٌ، أَصْلُهُ "أَكْمَلُ حَمْدِهِ"، فَحَوَّلَ بِالِإِضَافَةِ وَأَنَّهُ نَظِيرُ قَوْلِكَ: "مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ قَائِمٌ الْأَب". فَإِنْ أَصْلُهُ قَبْلَ التَّحْوِيلِ: "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٌ أَبُوهُ". فَحَوَّلَ إِلَى مَا تَرَى، فَاسْتَرَى الضَّمِيرَ فِي اسْمِ الْفَاعِلِ، وَأَضْيَفَ إِلَى الْأَبِ.

وقولك: "مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ حَسَنَ الْوَجْهِ"، فَإِنْ أَصْلُهُ "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ وَجْهَهُ". وَعَلَّلَ تَرْجِيحَهُ بِأَنَّهُ لَا يَحْتَاجُ إِلَى إِضْمَارٍ، وَالنَّصْبُ يَحْتَاجُ إِلَى إِضْمَارٍ. هَذَا حَاصِلُ مَا ذَكَرَهُ الشَّيْخُ⁵.

وأقول: الْمُتَعَيَّنُ فِي هَذَا التَّرَكِيبِ النَّصْبُ، وَلَا يَجُوزُ الْجُرْمُ، وَوَجْهُهُ أَنَّهُ نَائِبٌ مَنَابِ الْمَصْدَرِ الْمَحْدُوفِ الَّذِي هُوَ فِي الْأَصْلِ وَصَفٌ لَهُ، تَقْدِيرُهُ: "حَمْدًا أَكْمَلَ الْحَمْدِ".

قَالَ النُّحَاةُ فِي بَابِ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ، وَمِنْهُمْ ابْنُ مَالِكٍ فِي "شَرْحِ الْكَافِيَةِ" وَأَبْنُ هَشَامٍ فِي "التَّوْضِيحِ": يَقُومُ مَقَامَ الْمَصْدَرِ وَصَفُهُ مُضَافًا إِلَيْهِ كـ"بَسَرْتُ أَحْسَنَ السَّرِيرِ". وَمَثَلٌ غَيْرُهُمَا بِقَوْلِكَ⁶ "ضَرَبْتُهُ أَشَدَّ الضَّرْبِ" وَمَثَلُهُ فِي "شَرْحِ التَّسْهِيلِ" بِقَوْلِ لَيْلَى الْأَخْيَلِيَّةِ:

نَظَرْتُ وَدُونِي مِنْ عَمَائِيَةِ مُنْكَبٍ وَبَطْنِ الرِّدَاءِ أَيَّ نَظْرَةٍ نَاطِرِ

² في "ل": فإن بعض من ينسب إلى بني الدنيا.

³ أي: الكافيجي.

⁴ في "بعض النسخ": سلمي.

⁵ أي: الكافيجي.

⁶ في نسخة: بقوله.

وبقول الآخر: وَصَائِعٌ [أي] جَرَى مَا أَرَدْتَ بِهِ

ونظيره قَوْلُهُ تَعَالَى: (فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ)⁷.

فهذه الأمثلة كلها منصوبة على النيابة عن المصدر والمثال مثلها.

وَعَلِمَ مِنْ ذَلِكَ دَفْعُ مُحْذُورَيْنِ وَإِرْدَائِنِ:

أحدهما: الإضمار الذي قرره منه الشَّيْخُ⁸، فَإِنَّهُ إِذَا كَانَ عَلَى وَجْهِ النِّبَاةِ لَا إِضْمَارَ بَلْ يَكُونُ الْمَصْدَرُ مُحْذُوفًا، وَهَذَا

قَائِمٌ مَقَامَهُ نِيَابَةً عَنْهُ.

والثاني: أَنَّهُ قَدْ يُقَالُ: إِنَّ الْمَصْدَرَ الْمَقْدَرُ نَكْرَةً، فَكَيْفَ يُوصَفُ بِالْمَعْرِفِ بِالْإِضَافَةِ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّهُ لَا تَقْدِيرَ وَلَا إِضْمَارَ، وَأَنَّمَا حُذِفَ أَصْلًا، وَأَقِيمَ مَقَامَهُ وَصْفُهُ مُضَافًا إِلَيْهِ لِلْبَيَانِ، وَكَانَ أَصْلُهُ "الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا أَكْمَلَ" بِلا إِضَافَةٍ. هَذَا تَوْجِيهُ النَّصْبِ.

وَأَمَّا إِفْتِنَاغُ الْجُرِّ فَيَكَادُ يَكُونُ بَدِيهِيًّا لَا يُقَامُ عَلَيْهِ دَلِيلٌ. فَإِنَّ "أَكْمَلَ" صِفَةٌ لِلْحَمْدِ قَطْعًا لَا لِلَّهِ.

أما أولاً فإلأن أوصافه تعالى توفيقية⁹ ولم يرد هذا الوصف فيها.

وَأَمَّا ثانياً فإلأن الأصل عدم إطلاقِ أَفْعَلَ التَّفْضِيلِ فِي حَقِّ اللَّهِ تَعَالَى إِلَّا مَا وَرَدَ مِثْلَ أَكْبَرَ وَأَحْسَنَ الْحَالِقِينَ لَمَّا يُشْعَرُ بِالمَشَارَكَةِ.

وَأَمَّا ثالثاً فإلأن المُفْضُودَ وَصَفُ الْحَمْدِ الْمُتَّبِتِ لِلَّهِ بِالْأَكْمَلِيَّةِ وَالْبُلُوغِ بِهَيَاةِ التَّحْمِمْ لَا وَصَفُ اللَّهِ بِذَلِكَ.

وَأَمَّا رابعاً فإلأن العلماءَ عَبَرُوا بِهَا بِدَلُّ عَلَى أَنَّهُ وَصَفُ لِلْحَمْدِ لَا لِلَّهِ.

أَلَا تَرَى إِلَى قَوْلِ النَّوَوِيِّ فِي "الْمَنْهَاجِ": أَحْمَدُ¹⁰ أَبْلَغَ حَمْدًا وَأَكْمَلَ وَأَرْكَاهَ وَأَشْمَلَهُ - فَأَتَى بِالْجَمِيعِ صِفَاتٍ

لِلْحَمْدِ¹¹ وَمَصَادِرَ لَهُ.

⁷ سورة النساء: 4 / 129.

⁸ أي: الكافيحي.

⁹ في "س": توفيقية، والصواب ما أثبتناه.

¹⁰ في "ر": "أحمد" بلا ضمير.

وقول الشيخ¹²: - إِنَّهُ نَظِيرُ قَوْلِكَ: مَرَزْتُ بِالرَّجْلِ قَائِمَ الْأَبِ - مُخَالِفٌ لِقَوَاعِدِ الْعَرَبِيَّةِ مِنْ أَرْبَعَةِ أَوْجُهٍ؛
 الأول: أن هذا التركيب فاسدٌ لا يقول أحدٌ بِصِحَّتِهِ، لِأَنَّ "الرجل" معرفةٌ و"قائم الأب" نكرةٌ، فَإِنَّ إِضَافَتَهُ
 لَفُظِيَّةٌ لَا تَفِيدُ التَّعْرِيفَ، فَلَا يَصِحُّ وَصْفُ الرَّجْلِ بِهِ، وَإِنَّمَا تُوَصِّفُ بِهِ النِّكَرَةَ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: (هَدِيَاً بِأَلِغِ الْكَعْبَةِ)¹³ وَإِنَّمَا
 يَسْتَقِيمُ أَنْ يُقَالَ مَثَلًا: "برجل¹⁴ قائم الأب"، وحينئذ تستحيل المسألة، وكذا "مَرَزْتُ بِالرَّجْلِ حَسَنَ الْوَجْهِ".
 الثاني: ما قاله من التحويل والإضافة إلى المرفوع لا يجوز في اسم الفاعل إجماعاً، بَلْ هُوَ مِنْ خَوَاصِّ الصِّفَةِ
 الْمُسَبَّهِةِ، وَأُلْحِقَ بِهَا فِي ذَلِكَ اسْمُ الْمَفْعُولِ، نَصَّ عَلَيْهِ ابْنُ مَالِكٍ فِي كُتُبِهِ.
 وقال في "الألفية": وَقَدْ يُضَافُ ذَا - أَي: اسم المفعول - إِلَى اسْمِ مُرْفِعٍ مَعْنَى¹⁵ لَكُمُ "مَحْمُودٌ"¹⁶ الْمَقَاصِدِ الْوَرَعِ".
 وقال في "شرح الكافية": إِنْفَرَدَ اسْمُ الْمَفْعُولِ بِجَوَازِ إِضَافَتِهِ إِلَى مَا هُوَ مُرْفُوعٌ مَعْنَى، نَحْوُ: "زَيْدٌ يَكْسُو¹⁷ الْعَبْدَ
 وَمَحْمُودٌ الْمَقَاصِدِ".

¹¹ في "ج" و"س": الحمد.

¹² أي: الكافيجي.

¹³ سورة المائدة: 95/5.

وانظر لتمام الآية: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ
 يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيَاً بِأَلِغِ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَاً مَا لِيَبْدُوَ وَيَأَلِ أَمْرَهُ عَفَا اللهُ عَمَّا
 سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللهُ مِنْهُ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ" (سورة المائدة: 95/5).

¹⁴ في "س": لرجل. والصحيح ما أثبتناه.

¹⁵ أي: إلى اسمٍ مُرْفُوعٍ مَعْنَى. والله أعلم.

¹⁶ في "س": "وَمَحْمُودٌ"، الصواب ما أثبتناه.

¹⁷ في "س": "يَسُودُ"

وقال أبو حيان في "شرح التسهيل": إنفرد اسمُ المفعول بجوازِ إضافتهِ إلى مرفوعه بخلافِ اسمِ الفاعلِ، فإنه لا تجوز إضافتهُ إلى فاعله.

لَا تَقُولُ فِي "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَارِبٍ أَبُوهُ زَيْدًا" "بِرَجُلٍ صَارِبٍ أَبِيهِ زَيْدًا"¹⁸.

قال: الصَّحِيحُ أَنَّهَا أَيْضًا فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ إِضَافَةٌ مِنْ¹⁹ مَنْصُوبٍ لِأَنَّ مَرْفُوعٌ.

الثالث: أَنَّ قَوْلَهُ: أَصْلُهُ "أَكْمَلَ حَمْدَهُ" - يُؤَدِّي إِلَى اسْتِعْمَالِ "أَكْمَلَ" مَقْطُوعًا عَنِ الْإِضَافَةِ وَ"مِنْ"، وَهُوَ أَمْرٌ لَا يُعْرَفُ فِي أَفْعَلِ التَّفْضِيلِ.

الرابع: أَنَّ قَوْلَهُ: - أَنَّ الْأَصْلَ أَكْمَلَ حَمْدَهُ²⁰، وَأَنَّ الْحَمْدَ فاعِلٌ [53/أ]، وَأَنَّهُ حَوَّلَ عَنِ الْفَاعِلِيَّةِ ثُمَّ أُضِيفَ إِلَيْهِ، فَاسْتَتَرَ الضَّمِيرُ - غَفْلَةً عَظِيمَةً عَنِ قَوَاعِدِ الْعَرَبِيَّةِ. فَإِنَّ أَفْعَلَ التَّفْضِيلِ لَا يَرْفَعُ الظَّاهِرَ أَصْلًا إِلَّا فِي مَسْأَلَةِ الْكُحْلِ، وَهَذَا الْمِثَالُ لَيْسَ مِنْ ضَابِطِهَا بِالْإِجْمَاعِ، فَبَطَلَ هَذَا الْقَوْلُ بِلَا نِزَاعٍ. وَاللَّهُ (سُبْحَانَهُ)²¹ وَتَعَالَى²² أَعْلَمُ.

¹⁸ أي: [مَرَرْتُ] بِرَجُلٍ صَارِبٍ أَبِيهِ زَيْدًا.

¹⁹ "من" ساقط من "س" والصواب إثباته.

²⁰ في "س": "الحمد".

²¹ ما بين القوسين ساقط من "ج" و"س".

²² ما بين القوسين ساقط من "س".